
LİBERAL-MUHAFAZAKÂR BİR
BURKE PORTRESİ*

*Buğra KALKAN***

Fatih Duman'ın doktora çalışması, Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına, Edmund Burke ismiyle geçen Ocak ayında kitap raflarında yerini aldı. Kitabın henüz kapağını açmadan ismi ilk anda dikkat çekicidir. Çünkü, kitabın isminden yazarın Aydınlanma geleneğine karşı giderek artan eleştirilere liberal-muhafazakâr bir katkı sağladığı ve devrim fikrinin imkânları üzerine dikkat çektiği anlaşılmaktadır. Kitap kapağında David'in ünlü "Marat'ın Ölümü" tablosunun boyası dökülen bir duvarda yana kaymış olarak asılı durması da estetik kaygılardan öte sembolik anlamlar taşımaktadır. Üstelik bu altı yüz yirmi altı sayfalık kapsamlı eser, Türkiye'nin siyaset biliminde önemli bir ekolü olan Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde, düşünce tarihi ve Fransız Devrimi üzerine çalışmalarıyla yakından tanıdığımız Mehmet Ali Ağaoğulları'nın danışmanlığında tamamlanmıştır.

Bu yazıda kitabın genel tezlerini aktarıp bu çerçevede Duman'ın Burke ve muhafazakârlık hakkındaki düşünceleri incelenecektir. Ama buna baş-

* Fatih Duman, Aydınlanma Eleştirisinden Devrim Karşıtlığına: Edmund Burke, Ankara: Liberte, 2010, 626 sayfa.

** Hitit Üniversitesi, İ.İ.B.F., Kamu Yönetimi

lamadan önce kitabın genel tarzıyla ilgili birkaç husus belirtilmelidir. Kitabın bu kadar uzun ve yoğun bir şekilde dipnotlarla kaplı olması Duman'ın akademik çalışma disiplininin ve konunun birçok yönden Türkiye'deki siyaset bilimciler için bilinmedik olmasından kaynaklanmaktadır. Yazar iddialı tezlerini temellendirebilmek için her seferinde fikirlerin kökenine inmiş ve tarihsel süreçte nasıl değiştiklerini ve geliştiklerini incelemiştir. Yer yer kaçınılmaz olarak tekrarlara düşülse de bu geniş kapsamlı eser akıcılığını ve inandırıcılığını kaybetmemektedir. Özellikle kitabın kurgusal yapısı birçok teze örnek niteliğindedir.

Kitabın ismi aslında "Edmund Burke Hakkında Herşey" olarak da isimlendirilebilir. Çünkü yazar Burke'ün sadece belirli bir düşünce teması üzerinde değil –örneğin Burke'te estetik- filozofun bütün bir düşünce sistemi ve onu kuşatan tarihsel ve toplumsal yapılarla meşgul olmuştur. Bu iddialı bir girişim olmakla beraber Türkiye'deki muhafazakârlık üzerine yapılan akademik çalışmaların yetersizliği göz önüne alındığında anlaşılır bir durumdur. Kitap üç kısımdan oluşmaktadır. İlk kısımda Burke'ün fikrîsel altyapısını oluşturan felsefî geleneğin izi sürülmektedir. 'Aydınlanma Rasyonalizmi Karşıtı Epistemolojik-Moral Kurgu' başlığını taşıyan bu kısım, Burke'ü İskoç Aydınlanma Geleneği içine yerleştirmektedir. 'Toplumsal Yapı ve Düzen Sorunu: Devrim Karşıtlığı' adını taşıyan ikinci kısımda ise tezin ana tartışma alanı şekillenmektedir. Burada toplumsal yapının organik bütünlüğü kavramı etrafında toplumsal değişim ve devrim tartışılmaktadır. Ayrıca Thomas Paine ve Mary Wollstonecraft'ın Burke'e yönelik sert eleştirileri ele alınmıştır. Son kısımda ise Burke'ün siyaset kurumuna bakışı ve aktif bir politikacı olarak zamanının önemli olaylarına karşı takındığı tavır irdelenmiştir. Burke'un kölelik ya da Hindistan sorunu gibi tartışmalı konular hakkındaki yorumlarının Burke'ün genel felsefesiyle nasıl uyduğu üzerinde durulmaktadır.

Duman, kitabın başından itibaren Burke'ü belirli bir kalıba sokmaktan kaçınmaktadır. Hatta öyle ki, Burke'ün muhafazakârlığın kurucusu olarak bile adlandırılmayacağını iddia etmektedir. Yazara göre Burke en iyi şekilde İskoç anti-rasyonalist Aydınlanma Geleneği içine yerleştirilebilir. Bu açıdan bakılınca Aydınlanma'nın en tanınmış eleştirmenlerinden biri Aydınlanma geleneğinin bir parçası olarak savunulmaktadır. Şüphesiz Duman bu sözleri söyleyebilmek için yoğun bir şekilde İskoç Aydınlanması ile Burke'ün fikirleri arasında karşılaştırma yaparak, anti-rasyonalist geleneğin izini Burke'ün yazılarında sürmektedir. Kitabın ilk kısmının tama-

men bu karşılaştırmaya ayrıldığını söylemek yanlış olmaz. Bir Briton olan Burke'ün hem güçlü İskoç Aydınlanma filozoflarından etkilenmesi hem de Adam Smith gibi dönemin önemli düşünürleriyle yakinen tanışıyor olması normaldir. Ayrıca Burke'ün önceden belirlenmiş rasyonel hedefler doğrultusunda toplumun dönüşümünü arzulayan siyaset felsefelerine karşı aklın sosyal hayatı kavramada ve yönetmede çok sınırlı bir yeteneği olduğunu iddia eden anti-rasyonalist geleneğe sıcak bakması ve felsefî beslenmesini bu geleneğe dayandırması mantıklı bir açıklamadır. Ama yine de acaba Duman, Burke'ün muhafazakârlığın babası payesinin sadece iki savaş dönemi arası politik değişmelerin sonucunda doğduğu görüşünü iyi temellendirebiliyor mu?

Yukarıda sorulan sorunun cevabını kitabın ilk bölümünde bulmamız mümkün. Duman, konuya Burke'ün ampirik epistemolojiden türetilmiş ahlak kuramını açıklayarak başlamaktadır. Bunun sebebi Burke'ün siyaset kuramını tamamen bu anlayış üzerine kurmasıdır. Bu anlayışta başta David Hume olmak üzere Adam Smith ve diğer İskoç Aydınlanması filozoflarının payı büyüktür. İnsan algılamasının temelini duylara dayanması ve içgüdülerin, taklidin ve alışkanlıkların sosyal ilişkilerin şekillenmesinde başlıca rol oynaması Burke'ün yürekten katıldığı hususlardır. Ancak Burke, Duman'ın da açık ve detaylı bir şekilde anlattığı üzere "İskoçlar"dan aldığı fikirleri kendi felsefesine olduğu gibi aktarmamıştır. Burke öncelikle sosyal yaşamda dinin yeri olmak üzere devlet-toplum ilişkisini "İskoç" filozoflardan hayli farklı bir yere taşımıştır.

İskoç filozoflar toplumsal yaşamın, medeniyetin evrimsel gelişimini açıklamaya çalışarak bir "insan bilimi" geliştirirken, asıl önemli olan Aydınlanma'nın ateşini yaktığı bilimsel çerçevenin dışına çıkmamaktır. "İskoçlar" dini tamamen diğer konular gibi bilimsel açıdan ele almışlardır. Toplamların dört aşamalı gelişim evresinde olduğu gibi din de benzer bir gelişim geçirmiş, toplumlar medenîleştikçe dini kurallar daha soyut hale gelerek tek Tanrılı dinlere dönüşmüşlerdir. Yani diğer toplumsal olgularda olduğu gibi din de medenî gelişim çizgisi içindeki evrim süreci içinde incelenir. Devletin bu gelenek içinde incelenmesi de aynı yöntem tabidir. Önemli olan medenî gelişimin son evresi olan ticarî toplumda devletin fonksiyonunun ne olduğudur. Genel olarak toplumsal gelişime bakıldığında da geleneklerin, alışkanlıkların, adetlerin rolü ön plana çıkartılır ancak bu açıklamalar aşkın bir organik toplumsal tasavvuru açıklamak

için değil tersine birbirine hiçbir bağlılıkları ve tanışıklıkları olmayan insanların nasıl olup da beraber yaşayabildiklerini açıklamak içindir.

Burke, ne Hume gibi bir ateist ne de Smith gibi deisttir. Burke sıkı bir dindardır ve dini ve devleti algılayışı İskoçlardan çok farklıdır. Onu muhafazakârlığın babası yapan da bu farklı tondur. Burke “İskoçlar” gibi aklın sınırlarında durmaz, toplumsal aşkın olana bağlamak ister. Örneğin din, Burke için insan tabiatında bulunan Tanrı vergisi bir güdüdür. Dine karşı olmak insanın kendi tabiatına karşı olması demektir. Devlet ile din arasında da Tanrıya dek uzanan ayrılmaz bir bağ vardır. Devlet Burke’ün tabiriyle “görünen ve görünmeyen dünyayı birbiriyle birleştiren ezeli ve ebedî toplumun büyük ilkesel sözleşmesinde bir maddedir”. Sözleşmeciler filozofların rasyonel birey temelli toplum sözleşmesi kuramları karşısına Burke, ortaklık sözleşmesini koyar. Bu, bireyler, toplum, devlet, doğa ve Tanrı arasındaki bağlantıyı vurgulayan aşkın bir ortaklıktır.

Burke’ün siyaset kuramına temel oluşturan epistemolojik kabullerinin de İskoç Aydınlanması’ndan farklılaştığı yönleri vardır. Alışkanlık, taklit etme, gelenek, duygudaşlık gibi kavramlar Burke’te devletin ve hiyerarşik toplumsal yapının meşrulaştırılmasında ayrı bir fonksiyona bürünürler. Duman, Burke’ün insanın estetik algılayışının nasıl tarihsel bir süreç içinde ve onun temel içgüdüleri çerçevesinde geliştiğini açıklar. Yüce ve güzel kavramları insanın estetik algılayışında ve sosyalleşmesinde önemlidir. Yücenin egemen ilkesi terördür. Dehşet, korku, saygı gibi kavramlarla tanımlanan Yüce, devlete atfedilir. Güzellik ise bu saf şiddeti yumuşatan, onu kurallara bağlayarak sınırlandıran anlayıştır. Hayırseverlik, aşk, sevgi, alçakgönüllülük Güzeli tanımlamak için kullanılır. Toplumsal kurumlar ve gelenekler “Güzellik”in parçalarıdır ve bireyi “Yüce”nin karşısında korur ve kollarlar. İnsanların tahayyül dünyaları Yüce ve Güzeli kavramları etrafında şekillenir ve bu yolla toplumsallıklarını kurarlar.

Görüldüğü üzere İskoç Aydınlanma filozoflarıyla Burke’ü ayıran temel husus siyaset felsefesi ve devletin toplumdaki yeridir. Klasik liberaller devlete aşkın bir rol atfetmezler ve organik toplum anlayışı da temelde yönetilebilir bir mekanizmaya göndermede bulunduğu için kabul edilir bir yaklaşım sayılmaz. Ancak Burke, sınırlı insan anlayışının modern toplumun yönetilemeyecek kadar karmaşık bir yapıya sahip olduğunu anlamını, aşkın olanı kabul etmemiz gerektiği tezine taşıyarak İskoç Aydınlanması düşünürleriyle de arasındaki sınırı çizer. Açıkçası Duman, tezinde bu konuyu çok yetkin ve detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Ama sanıyo-

ruz ki yazarın Burke ile ilgili asıl derdi onun muhafazakâr düşüncenin kurucusu olup olmadığı değildir. Duman'ın ana tartışma konusu toplumsal evrim ile devrim arasındaki gerilimdir. Böyle bir tartışma için önemli olan Burke'ün muhafazakârlığı değil onun hangi temellere dayanarak devrim karşıtlığının en önemli temsilcisi durumuna geldiğidir. Duman bu konuda sağlam bir şekilde Burke'ün İskoç Aydınlanma geleneği içinde bir Whig olduğunu saptamaktadır.

Burke üç temel tutku olarak duygudaşlığı, taklit etme isteği ve başarıya isteğini sayar. Bireyler başka bireylerin durumlarını duygu ortaklığı sayesinde hissederken, başarılı pratikleri taklit etme isteği onları benzer bir ahlakî kodda birleştirir. Başarı ise ancak bu ahlakî kodlar içinde hareket etmekle mümkün olur ve toplumsal düzen bu moral kurgu içinde şekillenir. Bu açıklama şüphesiz Smith'in sempati ve tarafsız gözlemci kavramlarına çok şey borçludur. Ancak Burke toplumsal değişime yine kendi muhafazakâr tonunu katmış ve "İskoçlar"dan teorisini farklılaştırmayı başarmıştır. Duman'ın belirttiği gibi "İskoçlar"ın sosyal değişimin itici gücü olarak gördüğü ticaret ve onun desteklediği kişisel çıkarı arama güdüsü, Burke'ü şüpheli bir yaklaşıma sevk etmiştir. Burke için Avrupa'nın temelinde din ve soyluluk vardır. Ticaret ancak bu sınırlar içinde gelişebilir ve onun zararlı etkileri önenebilir. Dolayısıyla onur, şeref, hayırseverlik gibi kavramlar ticarî ilişkilerin önünde yer alır. Duman'ın açıklamalarından anlaşıldığı üzere ticarî gelişimin yarattığı hızlı değişim ve bunun toplumsal hiyerarşiyi bozucu etkisi Burke tarafından tam olarak onaylanmamaktadır.

Ancak Burke'ü kızdıran temel anlayış insanın tarihsel ve toplumsal gerçekliğini, onun tahayyül dünyasını anlayamayan rasyonalist filozofların radikal siyaset felsefeleridir. Yazar, Burke'ün Fransız Devrimi karşıtı fikirlerini genel argümanlar ve spesifik argümanlar olarak ikiye ayırır. Genel argümanlarda soyut akıl yürütmenin, atomist bireyciliğin insanları toplumsal ve tarihsel belirlenmişliklerinden kopararak rasyonalist ilkeler eşliğinde onları yeniden şekillendirebilecekleri gibi bir yanlış fikre götürdüğü açıklanır. Özellikle J. J. Rousseau gibi düşünürlerin gelenek ve adetleri basit birer sömürü aracı olarak görmelerini şiddetle eleştiren Burke, geleneksel yapıların yok edilmesinin insanların tahayyül dünyalarını alt üst edeceğini ve toplumsal düzenin bozulacağını iddia eder. Ona göre, devlet çıplak şiddetle bireylerin karşısına dikilmiştir. Artık terör kaçınılmazdır.

Burke'ün spesifik argümanlarını ise Fransız Devrimi sonrası yaşanan olaylara bakış açısı şekillendirir. Devrim sonrası aristokrasi ve Kilise yerlerinden edilmiş, Kilisenin mal varlıklarına el koyulmuş ve yükselen giderleri karşılamak için kâğıt para basarak enflasyonist baskı uygulanmıştır. Bundan sonra yaşanacaklar Burke için kolay tahmin edilebilirdir. Artık tahayyül dünyaları yok olan insanlar devlet gücünü ellerinde tutan bir grup entelektüelin ve burjuvanın basit araçları durumuna düşeceklerdir. Sınırsız çıkar güdüsü Kilisenin mülkiyetini yağmalayarak, geçmiş ve gelecek arasında temel kurum vazifesini gören mülkiyet kavramını yok etmiştir. Mülkiyet kavramının gözden düşürülmesi herkesin canını, malını ve namusunu tehlikeye atacaktır. Ama bu durumdan en çok da köylü ve şehirli fakirler zarar görecektir. Çünkü devlet gücünü kontrol eden oligarşik yapı hiçbir sınır tanımayarak kendi çıkarlarını gütmektedir. Bu durum en açık şekilde para basımının muazzam düzeylere ulaşarak paranın adeta değersiz hale gelişinde ve halkı takas ekonomisine mahkûm ederek Devrim öncesinden daha sefil bir duruma düşürülmesinde açığa çıkacaktır. Burke'e asıl ününü sağlayan işte bu kaos ve terör ortamını herkesten önce tahmin edebilmesidir.

Duman, Burke'ün devrim üzerine düşüncelerini ayrıntılı bir şekilde tartıştıktan sonra T. Paine ve M. Wollstonecraft'ın Burke'e yönelik doğrudan eleştirilerini aktarır. Doğal hukukçu klasik liberal olarak tanımlayabileceğimiz bu yazarlar insan haklarını ve eşitlik ilkesini temel alarak sert bir şekilde Burke'ü statükocu olmakla suçlarlar. Ama Duman, Burke'e yönelik eleştirileri bu yazarlarla sınırlandırmaz. Bundan sonra ilk önemli eleştiri, Burke'ün Fransız Devrimi'ni eleştirirken kendisinin aslında bir başka radikalizmi Şanlı İngiliz Devrimi'ni savunduğunu belirtir. Çünkü, Burke'ün savunduğu sistem özünde İngiliz "common law" geleneğine bağlı anayasal monarşi sistemidir. Bu sisteme geçiş birçok kanlı iç çatışmayı ve radikal değişikliği gerektirmiştir. Dolayısıyla Burke aslında samimi olmamakla suçlanmaktadır. Duman, eleştirilerin doğruluk payı taşıdıklarını belirterek, bu durumu bir ölçüde Burke'ün Whig'lere bağlı bir politikacı olmasıyla ve aslında İngiliz Devrimi'nin Fransız Devrimi kadar köktenci olmadığını vurgulayarak açıklar.

Kitabın Burke eleştirisi yaptığı asıl önemli bölümü "Evrim-Devrim Tartışması" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde yazar ağırlıklı olarak Burke'e karşı Marksist eleştirileri ele almaktadır. Daha önceki bölümlerde Duman, T. Eagleton'ın Burke'ü A. Gramsci'nin habercisi olarak gördüğünü belirtir.

mektedir. Çünkü gelenekler ve adetler, aslında temel ilkesi terör olan devletin gücünü halktan gizlemeye yarıyorsa, Marksist açıdan Burke'ün tüm din, devlet, gelenek vurgusu sınıfsal çelişkileri gizlemek için kullanılan ideolojik aygıtlardır. G. Sabine'nin liberal-muhafazakâr geleneğin ticarî toplumun gerekleri doğrultusunda radikal liberalizmden ayrılarak geliştiğini söylemesi ve M. C. Machperson gibi yazarların bu görüşleri destekleyen popüler yorumlarına yer verilmesi Burke'ün üstü kapalı bir şekilde "burjuva ideolog"u olarak etiketlenmesine yetmektedir.

Söz konusu bölümün başında İngiltere ve Fransa tarihi karşılaştırılarak özellikle geleneksel kurumların İngiltere'de dönüşerek varlıklarını sürdürdükleri ancak Fransa'da fonksiyonlarını yitirerek salt baskı araçlarına dönüştükleri açık bir şekilde anlatılmaktadır. Bu anlatım yukarıdaki Marksist açıklamalarla birleştiğinde, Fransa'daki geleneksel kurumların kurtarılamayacak kadar yozlaştığı için devrimin şart olduğu ve Burke'ün bunu görmezden geldiği sonucuna varılmaktadır. Çünkü Burke, radikalizmin İngiltere'ye sıçrayarak kapitalist sınıfın hâkimiyetini sarsacağından korkmaktadır. Burke aslında muhafazakârlığı değil kapitalizmi savunmaktadır!

Şüphesiz Burke Marksist açıdan alabildiğine eleştirilebilir ve bu tamamen yazarın tercihidir. Ancak yine de birkaç hususun üzerinde durulabilir. İlk yukarıda sözü edilen Marksist eleştirilerin kısmî haklılıkları olmakla birlikte, büyük düşünürlerin fikirlerini tarihsel belirlenmişliklere ve sınıfsal çıkarlara indirgemek gereksiz bir üstten bakışa neden olmaktadır. Aynı sebeple düşünürlerin fikirleriyle mevcut siyasal sistem arasında kurulan doğrudan bağlar da kolaycı çıkarsamalardır. İkinci olarak Duman'ın bu ciddi eleştirileri daha geniş kapsamlı ele alması kitabın genelinde takınılan tutumla daha uyumlu olabilirdi. Çünkü kitapta temel tezler ince ayrıntılarıyla ve tarihsel gelişimleriyle ele alınmaktadır. Burke'ün fikirlerine ve hatta şahsiyetine yönelik bu denli ciddi eleştirilerin geniş kapsamlı olarak tartışılmasının daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Türkiye'deki entelektüel yazına baktığımızda genel olarak sosyalist ya da devletçi fikirlerin ağırlıkta olduğu görülür. Son yirmi yıldır liberal entelektüel yazının da gelişme içinde olduğu ve kendini var etme mücadelesine girdiği söylenebilir. Ama muhafazakâr düşünce geleneğini anlatan doğrudan çalışmaların sayısı bir elin parmağını geçmediği gibi birbirini tekrar eden yetersiz bir literatürün bulunduğu belirtilmelidir. Bu ortamda Fatih Duman ciddi bir entelektüel cesaret ve muazzam bir zihni emek is-

teyem önemli bir projeyi tamamlamıştır. Her ne kadar kendisinin Burke'ü bir muhafazakâr olarak temellendirmek gibi bir amacı olmasa da Türkiye'nin siyaset literatürüne önemli bir katkı yaptığı açıktır. Ayrıca geniş kapsamına rağmen akıcı dili ve ince felsefî tartışmalarıyla kitap ilgili okuyucunun temel referans kaynaklarından biri olmaya adaydır. Kitap sık sık 19. Yüzyıl konularının, tartışmalarının ve bunların şekillendirdiği felsefî gelişmelerin izini 20. Yüzyıl'da takip etmiştir. Bu da daha sonraki konuyla ilgili yazarlara bulunmaz referanslar vermektedir. Ayrıca Duman, Burke'ün çeşitli tarihsel sorunlar karşısındaki tutumunun kendi felsefesi içinde nasıl tutarlı olduğunu göstererek, birçok politik uygulamanın da nasıl muhafazakârlık çerçevesinde şekillenebileceğini göstermektedir. Özellikle muhafazakâr siyaset anlayışının geliştiği Türkiye'de bu çalışmanın daha birçok farklı çalmaya ilham kaynağı olacağı kanaatindeyiz. Umarız bu kitap Türkiye'de çeşitlenen ve gelişen entelektüel birikimin bir habercisidir. ▽